

IV. DEBIUTY

Adam Bojarski (Poznań)

Sądownictwo specjalne powołane przez ministra byłej dzielnicy pruskiej w 1920 roku

Na terenie Wielkopolski i części Pomorza po wejściu w życie traktatu wersalskiego od 1920 r.¹ rozpoczął się proces przejmowania wymiaru sprawiedliwości przez władze polskie². Dotyczyło to sądów powszechnych³. Jednakże w 1920 r. na terenie byłej dzielnicy pruskiej minister byłej dzielnicy pruskiej [dalej: MbDP] mógł powołać specjalne sądy karne. Jak słusznie zauważył Andrzej Gulczyński, MbDP mógł wprowadzić stan oblężenia lub stan wyjątkowy⁴. W zależności od tego, czy wprowadzony był stan oblężenia, czy stan wyjątkowy, powoływane były inne specjalne sądy karne.

Celem artykułu jest ukazanie pozycji prawnej MbDP w ujęciu bezpieczeństwa publicznego, prawnych regulacji stanu oblężenia i stanu wyjątkowego oraz ustroju, a także prawa karnego materialnego i prawa karnego procesowego specjalnych sądów karnych podległych MbDP.

Do tej pory ten temat nie był opracowywany, jedynie Piotr Marszałek wspominał w swoim artykule o istnieniu tego rodzaju sądów⁵.

¹ A. Czubiński, *Wybrane problemy historii Niemiec XIX i XX wieku*, Poznań 1992, s. 129.

² A. Gulczyński, *Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej (1919–1922)*, Poznań 1995, s. 114.

³ Sądy wojskowe zostały przejęte przez władze wojskowe rozkazem 2525/I Ministerstwa Spraw Wojskowych, Wojskowe Biuro Historyczne, Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego, Oddział I, I. 301.7.14, Rozkaz 2525/I z dnia 20 sierpnia 1919 r.

⁴ A. Gulczyński, *Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej...*, s. 162.

⁵ P. Marszałek, *Stany szczególne i sądy specjalne w Wielkopolsce w pierwszych latach po I wojnie światowej*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2009, nr 3180, s. 105–126.

POZYCJA PRAWNA MBDP W SPRAWACH DOTYCZĄCYCH BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO

Norma prawna do wprowadzania aktów normatywnych dotyczących bezpieczeństwa publicznego na terenie byłego zaboru pruskiego zawarta była przede wszystkim w ustawie z dnia 1 sierpnia 1919 r. o tymczasowej organizacji zarządu b. dzielnicy pruskiej [dalej: ustawa z 1 sierpnia 1919 r.]⁶.

Jednakże sytuacja uległa zmianie. Na podstawie rozporządzenia Rady Ochrony Państwa z dnia 14 lipca 1920 r. o rozciągnięciu mocy obowiązującej ustawy z dnia 25 lipca 1920 r. (Dz. P. P. P. Nr 61, poz. 364) w przedmiocie zapewnienia bezpieczeństwa Państwa i utrzymania porządku publicznego w czasie wojny na obszar byłej dzielnicy pruskiej [dalej: rozporządzenie z 14 lipca 1920 r.]⁷ wprowadzono kilka ważnych zmian.

Po pierwsze, rozciągnięto działanie przepisów ustawy z dnia 25 lipca 1919 r. w przedmiocie zapewnienia bezpieczeństwa Państwa i utrzymania porządku publicznego w czasie wojny⁸ [dalej: ustawa z 25 lipca 1919 r.] na tereny byłej dzielnicy pruskiej⁹.

Po drugie wszystkie kompetencje ministra spraw wewnętrznych [dalej: MSW] zostały przekazane MbDP. Rozporządzenie z 14 lipca 1920 r. nakazywało wykonywanie podzielonych między MSW a MbDP kompetencji zawartych w ustawie z 25 lipca 1920 r.¹⁰, jednakże zastrzegало, że w nagłych przypadkach MbDP będzie mógł samodzielnie wykonywać kompetencje wynikające z ustawy z 25 lipca 1920 r. Zmieniono także publikator tych rozporządzeń. Publikatory Monitor Polski i Dziennik Urzędowy Ministerstwa Spraw Wewnętrznych zostały zastąpione Dziennikiem Urzędowym Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej [dalej: DzUMbDP]¹¹.

Po trzecie, następnego dnia na podstawie rozporządzenia z 14 lipca 1920 r. wydano rozporządzenie Rady Ministrów [dalej: RM] z 15 lipca 1920 r. w przedmiocie upoważnienia MbDP do wydawania na całym obszarze b. dzielnicy pruskiej zarządzeń wyjątkowych [dalej: rozporządzenie z 15 lipca 1919 r.]. Zgodnie z tym aktem upoważniono MbDP do wydawania „zarządzeń wyjątkowych” na okres 3 miesięcy (od 15 lipca do 15 października 1920 r.)¹². Uprawnienie do wydawania „zarządzeń wyjątkowych” było jeszcze dwukrotnie przedłużane. Wydawanie „zarządzeń wyjątkowych” od 15 października 1920 r. do 15 stycznia 1921 r. regulowało rozpo-

⁶ Dziennik Praw Państwa Polskiego [dalej: Dz. Pr. P. P.] 1919, Nr 64, poz. 385.

⁷ Dziennik Ustaw [dalej: Dz. U.] 1920, Nr 58, poz. 362.

⁸ Dz. Pr. P. P. 1919, Nr 61, poz. 364.

⁹ Dz. U. 1920, Nr 58, poz. 362.

¹⁰ Dz. Pr. P. P. 1919, Nr 61, poz. 364.

¹¹ Dz. U. 1920, Nr 58, poz. 362.

¹² Dz. U. 1920, Nr 58, poz. 364.

zarządzenie RM z dnia 13 października 1920 r. w przedmiocie upoważnienia MbDP do wydawania na całym obszarze b. dzielnicy pruskiej zarządzeń wyjątkowych¹³, natomiast okres od 15 stycznia do 15 kwietnia 1921 r. regulowało rozporządzenie RM z dnia 13 stycznia 1921 r. o dalszym przedłużeniu pełnomocnictwa MbDP do wydawania na obszarze tej dzielnicy zarządzeń wyjątkowych¹⁴. W związku z brakiem przedłużenia kompetencji do wydawania „zarządzeń wyjątkowych” na terenie byłej dzielnicy pruskiej należy uznać, że z dniem 15 kwietnia 1921 r. MbDP utracił tę kompetencję.

STAN OBŁĘŻENIA – PODSTAWY PRAWNE

Przepisy odnoszące się do stanu obłężenia regulowane były rozporządzeniem Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 23 grudnia 1919 r. dotyczące zmian pruskiej ustawy o stanie obłężenia [dalej: rozporządzenie z 23 grudnia 1919 r.]¹⁵. Wymienione rozporządzenie regulowało zmiany prawa odnoszące się do pruskiej ustawy z dnia 4 czerwca 1851 r. o stanie obłężenia [dalej: ustawa z 4 czerwca 1851 r.]¹⁶.

W art. 2 pkt 2 rozporządzenia z 23 grudnia 1919 r. zaznaczono, że stan obłężenia zarządza RM. Jednakże wprowadzono rozwiązanie przejściowe określane jako „tymczasowe zarządzenie stanu obłężenia”, które mógł wydać dla poszczególnych miejscowości lub obszarów MbDP albo „najwyższy dowódca wojskowy danej miejscowości względnie danego obszaru”. Tymczasowe zarządzenie mogło być uchylone przez RM w każdym momencie¹⁷.

Dwa dni później został wydany kolejny akt prawny, tj. rozporządzenie MbDP z dnia 25 grudnia 1919 r. dotyczące uchylecia mocy obowiązującej przepisów § 5 l. I – 6 ustawy o stanie obłężenia [dalej: rozporządzenie z 25 grudnia 1919 r.]¹⁸.

---

¹³ Dz. U. 1920, Nr 97, poz. 646. W związku z upoważnieniem MbDP do wydawania zarządzeń wyjątkowych w tej sprawie zostało wydane rozporządzenie MbDP z dnia 15 października 1920 r. w przedmiocie przedłużenia mocy obowiązującej zarządzeń wydanych w celu zapewnienia bezpieczeństwa Państwa i utrzymania porządku publicznego w trakcie wojny (DzUMbDP 1920, Nr 70, poz. 494).

¹⁴ Dz. U. 1921, Nr 8, poz. 40. W związku z upoważnieniem MbDP do wydawania zarządzeń wyjątkowych w tej sprawie zostało wydane rozporządzenie MbDP z dnia 15 stycznia 1921 r. w przedmiocie przedłużenia mocy obowiązującej zarządzeń wydanych w celu zapewnienia bezpieczeństwa Państwa i utrzymania porządku publicznego w trakcie wojny (DzUMbDP 1921, Nr 2, poz. 15).

¹⁵ Rozporządzenie weszło w życie z dniem ogłoszenia, tj. z dniem 16 stycznia 1920 r., DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

¹⁶ DzUMbDP 1920, Nr 2, s. 23–25.

¹⁷ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

¹⁸ Rozporządzenie weszło w życie z dniem ogłoszenia, tj. z dniem 16 stycznia 1920 r., DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 2.

W dniu 24 stycznia 1920 r. RM wydała rozporządzenie RM z dnia 24 stycznia 1920 r. w przedmiocie zatwierdzenia rozporządzenia MbDP z dnia 25 grudnia 1919 r. dotyczące uchylecia mocy obowiązującej przepisów § 5 l. 1–6 ustawy o stanie oblężenia¹⁹ [dalej: rozporządzenie z 24 stycznia 1920 r.].

Stan oblężenia należało ogłosić poprzez rozklejenie plakatów na budynku, w którym urzędowały władze gminne. Informacja taka musiała być także podana do wiadomości władzom cywilnym i wojskowym. Natomiast ogłaszanie stanu oblężenia w gazetach mogło nastąpić według uznania władzy wykonawczej²⁰. Dodatkowo można było w razie ogłoszenia stanu oblężenia uchylić niektóre przepisy, takie jak wymienione w § 5 ustawy z 4 czerwca 1851 r.²¹, które odwoływały się wprost do Konstytucji pruskiej z 1850 r.²² Przepisy te mogły być zastosowane na całym obszarze, na którym ogłoszono stan oblężenia lub jego części²³. Stan oblężenia mógł być wprowadzony na terenie jednego miasta lub na wyznaczonym do tego obszarze. Przykładem może być rozporządzenie MbDP z dnia 19 sierpnia 1920 r. o zarządzeniu stanu oblężenia w częściach Województwa Pomorskiego położonych na prawym brzegu Wisły [dalej: rozporządzenie z 19 sierpnia 1920 r.]²⁴. Warto się zastanowić, z jakich przyczyn MbDP nie wydał takiego rozporządzenia, które dotyczyłoby obszaru położonego na lewym brzegu Wisły lub wzdłuż polskiego wybrzeża.

Jak słusznie zauważył A. Gulczyński, teren Pomorza był przedmiotem penetracji gospodarczej ze strony Niemiec. Jako przykład podaje on incydent, który miał miejsce w połowie sierpnia 1919 r.²⁵ i odnosił się do pisma podpisanego przez ówczesnego szefa Sztabu Generalnego Wojska Polskiego [dalej: SG WP] gen. por.²⁶ Tadeusza Rozwadowskiego. Sprawa dotyczyła obietnic składanych

¹⁹ Pod treścią rozporządzenia RM znajduje się data 16 lutego 1920 r. DzUMbDP 1920, Nr 9, s. 172.

²⁰ Rozporządzenie z 23 grudnia 1919 r. nie precyzuje, czy dotyczy to władzy wykonawczej wojskowej, czy cywilnej. DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 2.

²¹ DzUMbDP 1920, Nr 2, s. 23–25.

²² Były to: § 5 (wolność słowa), § 6 (nietykalność mieszkania), § 7 (zakaz powoływania sądów wyjątkowych i komisji nadzwyczajnych), § 28 (wolność prasy), § 29 (prawo do zgromadzenia), § 30 (prawo do zakładania stowarzyszeń), § 36 (prawo do użycia siły zbrojnej do przytłumienia wewnętrznych niespokojności). *Konstytucja pruska przyjęta przez króla pruskiego i obydwie izby*, Poznań 1850, s. 4, 7–9.

²³ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

²⁴ DzUMbDP 1920, Nr 47, poz. 399.

²⁵ A. Gulczyński, *Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej...*, s. 140.

²⁶ Dnia 27 marca 1919 r. MSWojsk. gen. por. Józef Leśniewski wydał dekret o nomenklaturze tytułów oficerskich. Na jego podstawie obowiązującym nazewnictwem w korpusie oficerskim były następujące stopnie: generał broni (piechoty, artylerii, kawalerii), generał porucznik i generał podporucznik. *Dziennik Rozkazów Wojskowych* 1919, Nr 37, poz. 1198. Taki stan utrzymał się do 1922 r., kiedy uchwalono ustawę z dnia 23 marca 1922 r. o podstawowych obowiązkach i prawach oficerów Wojska Polskiego, gdzie korpus generalski stanowili: generał brygady, generał dywizji, generał broni, Marszałek Polski. *Dz. U.* 1922, Nr 32, poz. 256.

przez rząd polski po zajęciu Pomorza. Obiecywano sól, olej „do pędzenia łodzi” czy naftę. Niestety, obietnic tych nie spełniono. Dodatkowo zunifikowano walutę niemiecką z walutą polską. Opisany był przypadek, jak mniej więcej w połowie sierpnia 1919 r. niezidentyfikowany okręt niemiecki miał się zepsuć w okolicach „polskiego morza”. Pod pozorem „zepsucia się soli” wysłano ją łodziami na ląd i sprzedawano w Wielkiej Wsi za 50 czy 60 marek za worek. Tydzień później Niemcy w ten sam sposób próbowali sprzedawać ryż i sól. Skutkiem tego były sytuacje w których „Kaszubi mówić po polsku nie chcieli, oświadczając, że nie są właściwie Polakami”. Warto zwrócić uwagę, że pismo to zostało napisane przez ówczesnego szefa SG WP, co oznacza, że sprawę tę traktowano bardzo poważnie. Wydano zresztą odpowiednie zalecenia co do rozwiązania problemu, czyli zwiększenie zaopatrzenia dla Kaszubów, którzy zostali uznani przez gen. Rozwadowskiego za „najbardziej zmaterializowane plemię polskie”²⁷. Tym trudniej więc zrozumieć sens ograniczenia stanu tylko do terenu województwa pomorskiego położonego na prawym brzegu Wisły.

W związku z wprowadzeniem stanu oblężenia na terenie byłej dzielnicy pruskiej zostały wydane następujące akty prawne:

- rozporządzenie z 23 grudnia 1919 r.²⁸,
- rozporządzenie z 25 grudnia 1919 r.²⁹,
- rozporządzenie z 24 stycznia 1920 r.³⁰,
- rozporządzenie MbDP z dnia 2 kwietnia 1920 r. zmieniające rozporządzenie dotyczące zmian pruskiej ustawy o stanie oblężenia [dalej: rozporządzenie z 2 kwietnia 1920 r.]³¹,
- rozporządzenie MbDP z dnia 19 kwietnia 1920 r. o zniesieniu zarządzenia uchylającego moc obowiązującą przepisu par. 5 liczb. 3 ustawy o stanie oblężenia dla ziem nowo przyjętych³²,
- rozporządzenie MbDP z dnia 8 czerwca 1920 r. o zniesieniu rozporządzenia, dotyczącego uchylecia mocy obowiązującej przepisów par. 5 liczb. I – 6 ustawy o stanie oblężenia dla ziem nowo przyjętych³³,
- rozporządzenie z 19 sierpnia 1920 r.³⁴,
- rozporządzenie MbDP z dnia 6 października 1920 r. dotyczące zniesienia rozporządzenia o zarządzeniu stanu oblężenia w częściach Województwa Pomorskiego na prawym brzegu Wisły³⁵.

²⁷ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej 622, s. 144–145.

²⁸ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

²⁹ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 2.

³⁰ DzUMbDP 1920, Nr 9, s. 172.

³¹ DzUMbDP 1920, Nr 16, poz. 167.

³² DzUMbDP 1920, Nr 26, poz. 240.

³³ DzUMbDP 1920, Nr 30, poz. 257

³⁴ DzUMbDP 1920, Nr 47, poz. 399.

³⁵ DzUMbDP 1920, Nr 60, poz. 466.

PRAWO I WŁAŚCIWOŚĆ SĄDÓW TYMCZASOWYCH

Tematyka przejmowania wymiaru sprawiedliwości przez Rzeczpospolitą Polską na terenach przyznanych traktatem wersalskim ma swoich badaczy³⁶. Ze względu na to, że sądy tymczasowe nie wchodziły w skład sądów powszechnych ani sądów wojskowych, dalsze rozważania na temat przejmowania wymiaru sprawiedliwości będą podejmowane wyłącznie w przypadku, gdy będzie się to odnosiło do sądów tymczasowych³⁷.

Sądy tymczasowe orzekały na podstawie ustawy z 4 czerwca 1851 r.³⁸ wraz ze zmianami wprowadzonymi przez rozporządzenie z 23 grudnia 1919 r.³⁹ oraz na podstawie rozporządzenia MbDP z dnia 19 lutego 1920 r. o rozszerzeniu właściwości Sądów Tymczasowych [dalej: rozporządzenie z 19 lutego 1920 r.]⁴⁰. Rozporządzenie z 19 lutego 1920 r. było związane z dekretem MbDP z dnia 27 września 1919 r., w którym wprowadzono „Urząd Walki z Lichwą i Spekulacją w byłej dzielnicy pruskiej”⁴¹. Warto zwrócić uwagę, że nie cała ustawa z 4 czerwca 1851 r. została uchylona, tylko jej fragmenty. W związku z tym należy przyjąć, że jeśli jakiś przepis nie był uchylony przez MbDP, to pozostała część ustawy miała zastosowanie⁴².

P. Marszałek, powołując się na rozporządzenie z 23 grudnia 1919 r., stwierdza: „Wprowadzono katalog wolności i praw obywatelskich, które mogły ulec zawieszeniu w związku z ogłoszeniem stanu oblężenia. Pierwotna ustawa odwoływała się w tym zakresie do postanowień konstytucji Rzeszy, która stała się już nieaktualna. Zmienione zostały przepisy materialnego prawa karnego, których naruszenie podlegało rozpatrzeniu przez sądy wojenne powołane przez miejscowego dowódcę wojskowego. W przepisach tych powoływano się na regulacje zawarte w ustawie karnej dla Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 r., ale również w ustawach szczegółowych jak ustawa o używaniu materiałów wybuchowych z dnia 9 czerwca 1884 r. i o wydawaniu tajemnicy wojskowej z dnia 3 czerwca 1914 r. Przywoływano także postanowienia rozporządzeń Komisariatu NRL, zawierających materialną podstawę działania sądów doraźnych i polowych, wydanych w okresie obowiązywania stanu wyjątkowego”⁴³.

---

³⁶ A. Gulczyński, *Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej...*, s. 114; M. Materniak-Pawłowska, *Przejmowanie wymiaru sprawiedliwości przez organa polskie po I wojnie światowej* [w:] T. Maciejewski (red.), *Dzieje wymiaru sprawiedliwości*, Koszalin 1999, s. 324.

³⁷ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

³⁸ DzUMbDP 1920, Nr 2, s. 23–25.

³⁹ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

⁴⁰ DzUMbDP 1920, Nr 8, poz. 63.

⁴¹ Dekret MbDP z dnia 27 września 1919 r., Tygodnik Urzędowy [dalej: TU] nr 54 z dnia 8 października 1919 r., s. 271–272.

⁴² DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

⁴³ P. Marszałek, *Stany szczególne i sądy specjalne...*, s. 121.

Po pierwsze, nie wprowadzono żadnego katalogu wolności i praw obywatelskich. Ustawa z 4 czerwca 1851 r. w § 5 odsyłała wprost do przepisów Konstytucji pruskiej z 1850 r.⁴⁴

Po drugie, stwierdzenie, że „pierwotna ustawa odwoływała się do postanowień konstytucji Rzeszy”⁴⁵, nie jest prawdziwe, gdyż ustawa z 4 czerwca 1851 r. odwoływała się do Konstytucji pruskiej z 1850 r.⁴⁶

Po trzecie, kolejne stwierdzenie autora: „Zmienione zostały przepisy materialnego prawa karnego, których naruszenie podlegało rozpatrzeniu przez sądy wojenne powołane przez miejscowego dowódcę wojskowego. W przepisach tych powoływano się na regulacje zawarte w ustawie karnej dla Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 r., ale również w ustawach szczegółowych jak ustawa o używaniu materiałów wybuchowych z dnia 9 czerwca 1884 r. i o wydawaniu tajemnicy wojskowej z dnia 3 czerwca 1914 r.”⁴⁷ jest nieprawdziwe. Na terenie Wielkopolski nigdy nie było sądów wojennych⁴⁸. Nie opierano się wprost na przepisach ustawy karnej dla Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 r., lecz na § 4 ustawy wprowadzającej do ustawy karnej dla Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 r.⁴⁹ Artykuły dotyczące tej ustawy zostały zawarte w przekładzie urzędowym Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej z 1920 r., jako integralna część wprowadzająca KK⁵⁰. Zatem to nie przepisy ustawy karnej dla Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 r. były prawem materialnym stosowanym przez sądy tymczasowe, lecz przepisy KK.

Po czwarte, o ile dobrze podana jest data ustawy o używaniu materiałów wybuchowych z dnia 9 czerwca 1884 r. [dalej: ustawa z 9 czerwca 1884 r.]⁵¹, pogląd o stosowaniu ustawy dotyczącej tajemnicy wojskowej jest nie do końca poprawny. Autor powinien zaznaczyć, że zgodnie z rozporządzeniem z 2 kwietnia 1920 r. nowelizującym rozporządzenie z 23 grudnia 1919 r. zmieniono ustawę o wydaniu tajemnicy wojskowej z dnia 3 lipca 1893 r. [dalej: ustawa z 3 lipca

⁴⁴ DzUMbDP 1920, Nr 2, s. 23–25.

⁴⁵ P. Marszałek, *Stany szczególne i sądy specjalne...*, s. 121.

⁴⁶ DzUMbDP 1920, Nr 2, s. 23–25.

⁴⁷ P. Marszałek, *Stany szczególne i sądy specjalne...*, s. 121.

⁴⁸ Faktem jest, że niektórzy autorzy zamiast nazwy „Główny Sąd Wojskowy” używają nazwy „Główny Sąd Wojenny”. Zob. P. Daniluk, W. Makowski, *Wojskowa służba sprawiedliwości w okresie II Rzeczypospolitej*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2001, nr 3–4, s. 100. Nie zmienia to faktu, że sądownictwo wojenne na terenie byłego zaboru pruskiego nigdy nie istniało.

⁴⁹ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

⁵⁰ *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. z późniejszymi zmianami i uzupełnieniami po rok 1918 wraz z ustawą wprowadzącą do Kodeksu Karnego dla Związku Północno-Niemieckiego Rzeszy Niemieckiej z dnia 31 maja 1870 roku. Przekład urzędowy Departamentu Sprawiedliwości Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej*, Poznań 1920, s. 7–9.

⁵¹ Gesetz gegen den verbrecherischen und gemeingefährlichen Gebrauch von Sprengstoffen, Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1884, Nr 17, s. 61–64.

1893 r.]⁵² na ustawę o tajemnicy wojskowej z dnia 3 czerwca 1914 r. [dalej: ustawa z 3 czerwca 1914 r.]⁵³. Ponieważ rozporządzenie weszło w życie z dniem ogłoszenia (czyli 15 kwietnia 1920 r.), należy przyjąć, że kwestie tajemnicy wojskowej do dnia 14 kwietnia 1920 r. regulowane były ustawą z 3 lipca 1893 r., a od 15 kwietnia 1920 r. – ustawą z 3 czerwca 1914 r.⁵⁴

Natomiast rozporządzenie z 23 grudnia 1919 r. w art. 2 pkt 17⁵⁵ dopuszczało możliwość skazania na podstawie ustawy z dnia 9 kwietnia 1900 r. o sile elektrycznej⁵⁶, lecz wyłącznie w przypadku przejmowania od władz niemieckich nowych terenów przyznanych traktatem wersalskim z 28 czerwca 1919 r.⁵⁷

Po piąte, „Przywoływano także postanowienia rozporządzeń Komisariatu NRL, zawierających materialną podstawę działania sądów doraźnych i polowych, wydanych w okresie obowiązywania stanu wyjątkowego”⁵⁸. W żadnym miejscu rozporządzenia z 23 grudnia 1919 r. MbDP nie powołuje się na postanowienia rozporządzeń KNRL⁵⁹. Ponadto – jak zwraca uwagę A. Gulczyński – MbDP mógł wprowadzić stan wyjątkowy lub stan obłężenia⁶⁰. Być może autor uznał, że sądem tymczasowym był sąd doraźny powołany zarządzeniem MbDP z dnia 26 kwietnia 1920 r. o stanie wyjątkowym [dalej: zarządzenie z 26 kwietnia 1920 r.]. Obejmował on obszar miasta Poznań oraz powiatów: poznańskiego wschodniego i poznańskiego zachodniego⁶¹. Sąd ten nie może być uznany w świetle przepisów rozporządzenia z 23 grudnia 1919 r. za sąd tymczasowy, gdyż nie powołuje się na przepisy wyżej wskazanego rozporządzenia⁶². Sąd ten został powołany w wyniku strajku kolejarzy, do którego doszło 26 kwietnia 1920 r., kiedy śmierć poniosło 9 osób, a 30 zostało rannych⁶³. Stan wyjątkowy został uchylony rozporządzeniem MbDP z dnia 5 maja 1920 r. o zniesieniu stanu wyjątkowego [dalej: rozporządzenie z 5 maja 1920 r.]

⁵² Gesetz gegen den Verrat militärischer Geheimnisse, Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1893, Nr 27, s. 205–208.

⁵³ DzUMbDP 1920, Nr 16, poz. 167.

⁵⁴ Gesetz gegen den Verrat militärischer Geheimnisse, Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1914, Nr 32, s. 195–199.

⁵⁵ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

⁵⁶ Gesetz, betreffend die Bestrafung der Entziehung elektrischer Arbeit, Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1900, Nr 15, s. 228–229.

⁵⁷ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

⁵⁸ P. Marszałek, *Stany szczególne i sądy specjalne...*, s. 121.

⁵⁹ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

⁶⁰ A. Gulczyński, *Ministerstwo byleż Dzielnicy Pruskiej...*, s. 162.

⁶¹ DzUMbDP 1920, Nr 17, poz. 170.

⁶² DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

⁶³ Manifestanci protestowali przeciwko pogarszającej się sytuacji bytowej. A. Słabik, *Wielkopolskie formacje bezpieczeństwa publicznego w latach 1918–1920*, „Stupskie Studia Historyczne” 2006, nr 12, s. 126. Więcej na ten temat w punkcie dotyczącym sądu doraźnego z dnia 26 kwietnia 1920 r.

z dniem 6 maja 1920 r. o godzinie 12:00, co wiązało się z zakończeniem działalności tego sądu doraźnego z powodu uchylenia podstawy prawnej jego działania⁶⁴.

Sądy tymczasowe mogły orzekać surowiej, niż przewidywały to przepisy niemieckie. Zgodnie z art. 2 pkt 6 nowelizacji nadającym nowe brzmienie § 8 ustawy z 4 czerwca 1851 r.⁶⁵ zawartym w przepisach rozporządzenia z 23 grudnia 1919 r. sąd tymczasowy mógł orzec karę więzienia (czasową lub dożywotnią) albo nawet karę śmierci, jeśli tego przepisy nie regulowały⁶⁶. Odwoływano się do § 4 ustawy wprowadzającej do ustawy karnej niemieckiej z dnia 31 maja 1870 r.⁶⁷ (§ 8 pkt 1), niektórych artykułów KK⁶⁸ (§ 8 pkt 2), przestępstw przewidzianych ustawami: o materiałach wybuchowych⁶⁹ oraz o tajemnicy wojskowej⁷⁰ (§ 8 pkt 3) oraz przepisów dotyczących rozmyślnego wspierania w jakikolwiek sposób wojsk nieprzyjaciela (§ 8 pkt 4) i w sprawach dotyczących brania udziału w walce przeciwko siłom polskim (§ 8 pkt 5). Karę śmierci można było wykonać, jeśli przestępca w momencie popełnienia przestępstwa miał ukończone 16 lat⁷¹.

Zgodnie z art. 2 pkt 7 nowelizacji regulującym nowe brzmienie § 9 ustawy z 4 czerwca 1851 r. zawartym w przepisach rozporządzenia z 23 grudnia 1919 r.: „Kto w miejscowościach lub obszarach objętych stanem oblężenia i po jego obwieszczeniu:

– rozsiewa lub rozpowszechnia fałszywe wiadomości lub pogłoski o liczbie ruchach lub rzekomych zwycięstwach nieprzyjaciela lub rokoszan, mogące władze wojskowe lub cywilne odnośnie do ich zarządzeń w błąd wprowadzić lub mogące wywołać zaniepokojenie między ludnością,

⁶⁴ DzUMbDP 1920, Nr 21, poz. 194.

⁶⁵ DzUMbDP 1920, Nr 2, s. 23–25.

⁶⁶ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

⁶⁷ *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r...*, s. 8.

⁶⁸ § 115 ust. 2 (uczestniczenie jako prowodyr przestępstwa przeciwko urzędnikowi), § 116 ust. 2 (stawianie oporu siłom zbrojnym w trakcie rozruchów), § 127 (dowodzenie lub tworzenie oddziałów zbrojnych bez ustawowego upoważnienia), § 212 (umyślne zabójstwo), § 214 (zabójstwo w celu uniknięcia schwytania), § 215 (zabójstwo krewnego linii wstępnej), § 243 (kradzież), § 249 (rozbój), § 250 (różne formy rozboju), § 252 (rozbój z kradzieżą), § 255 (wymuszenie przy użyciu gróźb), § 306 (podpalenie), § 308 (umyślne podpalenie), § 313 (umyślny zalew), § 317 (umyślne tamowanie lub uszkodzenie urządzeń telegraficznych), § 318a (umyślne tamowanie lub uszkodzenie urządzeń poczty pneumatycznej i urządzeń telefonicznych służących publicznie), § 321 (niszczenie lub tamowanie urządzeń wodnych), Ibidem, s. 54–55, 59, 89–90, 98–100, 102–104, 125–127, 129–130.

⁶⁹ Gesetz gegen den verbrecherischen und gemeingefährlichen Gebrauch von Sprengstoffen, Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1884, Nr 17, s. 61–64.

⁷⁰ Gesetz gegen den Verrath militärischer Geheimnisse, Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1893, Nr 27, s. 205–208; Gesetz gegen den Verrat militärischer Geheimnisse, Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1914, Nr 32, s. 195–199.

⁷¹ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

– przekroczy zakaz lub nakaz, wydany przez władze wojskowe w interesie bezpieczeństwa publicznego przy zarządzaniu stanu oblężenia lub później w trakcie trwania tegoż stanu, kto do przekroczenia, takiego nakazu lub zakazu wzywa lub podżega,

– wzywa albo podżega – choćby bez skutku – co do rozruchów, stawienia czynnego oporu uwolnienia osoby przetrzymywanej lub do innych zbrodni wyszczególnionych w § 8,

– usiłuje pobudzić osoby wojskowe do niesubordynacji lub wykroczeń przeciwko wojskowemu rygorowi i porządkowi (§ 112 ustawy karnej dla Rzesz. niem.⁷²),

ulegnie, o ile obowiązujące ustawy ogólnie nie przewidują surowszej kary:

– w wypadkach podanych w lit. a. karze pieniężnej do 100 000 marek, karze więzienia lub ciężkiego więzienia, a wypadkach cięższych karze dożywotniego ciężkiego więzienia lub karze śmierci,

– w wypadkach podanych w lit. b. o ile rozmyślnie przekroczone nakaz lub zakaz dotyczący broni, amunicji lub materiałów wybuchowych – karze więzienia, czasowego lub dożywotniego ciężkiego więzienia lub karze śmierci,

– we wszystkich innych przypadkach karze więzienia do roku, a w wypadkach mniejszej wagi – karze aresztu lub karze pieniężnej do marek 100 000⁷³.

Właściwość miejscowa sądów tymczasowych dotyczyła terenów:

- przejmowanych na podstawie traktatu wersalskiego z 28 czerwca 1919 r.,
- na których ogłoszono stan oblężenia.

Zgodnie z art. 2 pkt 8 nowelizacji regulującym nowe brzmienie § 10 ustawy z 4 czerwca 1851 r. zawartym w przepisach rozporządzenia z 23 grudnia 1919 r.: „Jeżeli po uchyleniu mocy obowiązującej przepisów, wyszczególnionych w § 5 liczba 3⁷⁴ ustanowi się Sądy Tymczasowe, należą do ich właściwości dochodzenie i orzekanie w sprawach dotyczących:

– zdrady stanu i zdrady kraju (§§ 80–93 ust. kar. [ustawy karnej KK – A.B.]), czynów nieprzyjacielskich przeciwko państwom zaprzyjaźnionym (§§ 102–104 ust. kar.), oporu przeciwko władzy państwowej (§§ 110–122 ust. kar.), przestępstw przeciwko porządkowi publicznemu (§§ 123–145a ust. kar.), morderstwa (§ 211

⁷² Oto treść artykułu ze zmianami przy uwzględnieniu położenia politycznego: „Kto wojskowego czy to polskiej armji czy polskiej marynarki wojennej wzywa albo podusza do niesłuchania rozkazu przełożonego, kto zwłaszcza osobę z kategorii urlopowanych wzywa lub podusza, by nie usłuchała powołania, ulegnie karze więzienia do lat dwu [dwóch]”. *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r...*, s. 58.

⁷³ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

⁷⁴ „Przy zarządzaniu stanu oblężenia lub później w czasie trwania tegoż stanu można w razie potrzeby uchylić w całości lub w części moc obowiązującą [obowiązującą] następujących przepisów: 3. przepisów, poręczających, że nikt nie może być pozbawionym swego wedle ustawy właściwego sędziego, oraz zakazujących ustanowienia sądów wyjątkowych i komisji nadzwyczajnych”. *Ibidem*.

ust. kar.), zabójstwa (§§ 212, 213, 215 ust. kar.), ciężkiej kradzieży (§ 243 ust. kar.), rabunku i wymuszenia (§§ 249–256 ust. kar.), przestępstw zagrażającym ogółowi (§§ 306–330 ust. kar.) oraz przestępstw w § 8 liczba 3, 4, 5, i § 9 niniejszej ustawy⁷⁵.

Powołując się na § 16 ustawy z 4 czerwca 1851 r.⁷⁶, która umożliwiała uchycenie niektórych przepisów Konstytucji pruskiej z 1850 r. w sytuacji rozruchów, wojny lub nagłego niebezpieczeństwa, wprowadzono nowy § 16a⁷⁷.

Zgodnie z § 16a w czasie przejmowania od władz prusko-niemieckich obszarów przyznanych Polsce na podstawie traktatów RM lub tymczasowo MbDP będą mogli zarządzić⁷⁸:

„– całkowite lub częściowe zastosowanie § 4 [przekazanie władzy administracyjnej władzy wojskowej – A.B.]⁷⁹,

– w razie uchycenia mocy obowiązującej przepisów zawartych w § 5 liczb. 3, poddanie kompetencji Sądów Tymczasowych dochodzeń i wyrokowania w sprawach dotyczących przestępstw przewidzianych w:

- §§ 185–200, 223–233, 234–41 ustawy karnej⁸⁰, o ile przestępstwa według tych przepisów karalne są wymierzone przeciwko polskim władzom wojskowym lub cywilnym, przeciwko polskim wojskowym, urzędnikom lub ich pomocnikom,

- §§ 242–248a, 263–266, 267–280, 303–305 ustawy karnej⁸¹ i ustawy z dnia 9 kwietnia 1900 r. o sile elektrycznej⁸², o ile szkoda powstała dla państwa, władz państwowych, wojskowych, urzędników lub ich pomocników,

- §§ 176, 177, 178, 331–359, 257–262 ustawy karnej⁸³, o ile ukrywanie lub paserstwo dotyczy przestępstw należących do właściwości Sądów Tymczasowych⁸⁴.

⁷⁵ Ibidem.

⁷⁶ DzUMbDP 1920, Nr 2, s. 23–25.

⁷⁷ Były to: § 5 (wolność słowa), § 6 (nietykalność mieszkania), § 7 (zakaz powoływania sądów wyjątkowych i komisji nadzwyczajnych), § 28 (wolność prasy), § 29 (prawo do zgromadzenia), § 30 (prawo do zakładania stowarzyszeń), § 36 (prawo do użycia siły zbrojnej do przytłumienia wewnętrznych niespokojności). *Konstytucja pruska przyjęta przez króla pruskiego...*, s. 4, 7–9.

⁷⁸ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

⁷⁹ DzUMbDP 1920, Nr 2, s. 23–25.

⁸⁰ §§ 185–200 (przestępstwa dotyczące zniewagi), §§ 223–233 (przestępstwa dotyczące urazów cielesnych), §§ 234–241 (zbrodnie i występki przeciwko osobistej wolności). *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r...*, s. 82–87, 92–95, 96–98.

⁸¹ §§ 242–248a (przestępstwa dotyczące kradzieży i sprzeniewierzenia), §§ 263–266 (przestępstwa dotyczące oszustwa i przeniebierstwa), §§ 267–280 (przestępstwa dotyczące fałszerstw dokumentów), §§ 303–305 (przestępstwa dotyczące uszkodzeń rzeczy). Ibidem, s. 98–101, 106–109, 109–114, 124–125.

⁸² Gesetz, betreffend die Bestrafung der Entziehung elektrischer Arbeit, Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1900, Nr 15, s. 228–229.

⁸³ § 176 (nierząd), § 177 (zmuszanie do pozamałżeńskiego obcowania płciowego), § 178 (§§ 176 i 177 podczas których nastąpiła śmierć), §§ 257–262 (przestępstwa dotyczące popierania i ukrywania przestępstwa), §§ 331–359 (przestępstwa dotyczące zbrodni i występków podczas urzędowania). *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r...*, s. 77–78, 104–106, 134–143.

⁸⁴ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

POSTĘPOWANIE PRZED SĄDAMI TYMCZASOWYMI

Postępowanie przed sądami tymczasowymi można podzielić na dwa tryby: postępowanie sądowe (rozprawę) i postępowanie mandatowe.

Sądy tymczasowe orzekały w składzie 5-osobowym: przewodniczący, dwóch oficerów i dwóch obywateli⁸⁵. Przewodniczącego składu sędziowskiego wyznaczał prezes właściwego sądu okręgowego, dwóch oficerów było wyznaczonych przez dowódcę okręgu lub dowódcę frontu⁸⁶, a we wszystkich przypadkach niecierpiących zwłoki – tymczasowo najwyższy dowódca wojskowy dla obszaru, dla którego utworzono sąd tymczasowy. Jednakże dowódca okręgu lub dowódca frontu mógł w każdej chwili zatwierdzić bądź uchylić tymczasowe powołanie. Dwóch obywateli powoływał przewodniczący sądu spośród osób wskazanych przez starostę. Jedynie przewodniczący był stałym członkiem sądu, resztę wyznaczono do konkretnych spraw. Natomiast oskarżyciela powoływał dowódca okręgu lub dowódca frontu spośród osób cywilnych i wojskowych. Co ciekawe, ani obecność oskarżyciela na rozprawie głównej, ani sporządzenie aktu oskarżenia nie było obowiązkowe⁸⁷.

Postępowanie sądowe przed sądami tymczasowymi regulował art. 2 pkt 12 nowelizacji regulujący nowe brzmienie § 13 ustawy z 4 czerwca 1851 r. zawarty w przepisach rozporządzenia z 23 grudnia 1919 r.

Przysięgę składano tylko raz na początku pełnienia urzędu⁸⁸. Postępowanie było ustne i jawne, lecz ze względu na dobro publiczne można było uchwałą uchylić jawność rozprawy. Rozprawa rozpoczynała się od przedstawienia zarzutu oskarżonemu, przy czym oskarżony miał możliwość odniesienia się do zarzutów. Po tej części rozpoczynano postępowanie dowodowe. Sąd mógł nie tylko powoływać świadków, ale również biegłych. Po przedstawieniu każdego dowodu, w pierwszej kolejności oskarżyciel, a potem oskarżony mogli wypowiadać się na jego temat. Oskarżony miał prawo do ostatniego głosu.

Obrońca mógł być wyznaczony z urzędu lub na wniosek. Z urzędu sąd wyznaczał obrońcę, jeśli za popełnione przestępstwo groziła kara ciężkiego więzienia lub kara śmierci. Natomiast jeśli oskarżony chciałby mieć obrońcę z wyboru, to musiał zgłosić to sądowi. Obrońcą mogła być każda pełnoletnia niepodejrzana osoba o nieposzlakowanej opinii.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Należy podkreślić, że do dnia 25 marca 1920 r. istniały: Dowództwo Okręgu Generalnego w Poznaniu (od 1921 r. Dowództwo Okręgu Korpusu nr VII) oraz Dowództwo Frontu Wielkopolskiego. Z dniem 25 marca 1920 r. zlikwidowano Dowództwo Frontu Wielkopolskiego. *Album dziesięciolecia Okręgu Korpusu Nr. VII*, Poznań 1932, s. 17.

⁸⁷ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

⁸⁸ Rota przysięgi: „Przysięgam Panu Bogu Wszechmocnemu i Wszechwiedzącemu, że obowiązki sędziego Sądu Tymczasowego sprawować będę sumiennie i bezstronnie. Tak mi Panie Boże dopomóż”. Ibidem.

Dość ciekawie przedstawia się kwestia wyrokowania. Wyroki zapadały większością głosów. Oskarżonego można było skazać, uniewinnić lub przekazać sprawę sądom zwyczajnym. A zatem przekazanie sprawy sądom zwyczajnym następowało wyrokiem. Natomiast w sytuacji, gdy wyrokiem sprawa zostanie przekazana sądom zwyczajnym, wtedy sąd tymczasowy musiał podjąć decyzję, czy oskarżonego zwolnić z aresztu, czy nie. Natomiast wyjątkiem od zasady przekazywania spraw sądowi zwyczajnemu wyrokiem była sytuacja, gdy władza wojskowa złożyła taki wniosek. Wtedy decyzja w tej sprawie należała do przewodniczącego.

Konieczne było sporządzenie protokołu z rozprawy. Musiał on zawierać następujące elementy: dzień i miejsce rozprawy, nazwiska sędziów, sekretarza, jeśli uczestniczył w rozprawie, oskarżyciela oraz w razie potrzeby tłumaczy, imię i nazwisko, miejsce i datę urodzenia, zawód i miejsce zamieszkania oskarżonego, nazwisko obrońcy, (jeśli taki występował), nazwiska świadków i biegłych oraz wskazanie materiału dowodowego, wzmiankę o złożeniu przysięgi przez sędziów, tłumaczy, biegłych i świadków, wzmiankę, czy rozprawa była jawna, czy niejawną, treść oświadczeń oskarżonego oraz zeznania świadków i biegłych, wynik materiału dowodowego, stwierdzenie, czy oskarżony miał ostatnie słowo, tenor wyroku stwierdzający stan faktyczny, cechy przestępstwa, zastosowaną ustawę i wymiar kary.

Obowiązek podpisania wyroku spoczywał na wszystkich sędziach. Były różne sposoby wykonania kary. Kary pieniężne wpływały do kasy sądowej⁸⁹, natomiast ogłoszenie wykonania wszystkich wyroków (oprócz tych, w których ogłoszono karę śmierci) zależało od decyzji przewodniczącego.

Co ciekawe, w sądach tymczasowych istniała instytucja zatwierdzenia wyroku śmierci. Takie prawo miał dowódca okręgu lub dowódca frontu. Tylko wobec wyroku, w którym orzeczono karę śmierci, taka instytucja znalazła zastosowanie. Wyrok mógł być zatwierdzony albo uchylony, ale jednocześnie zwracano sprawę do ponownego rozpatrzenia do sądu tymczasowego. Skład orzekający w sprawie zwróconej do ponownego rozpatrzenia mógł być taki sam lub zmieniony⁹⁰.

Pomimo braku podstaw prawnych stosowania prawa łaski w sprawach, w których orzekały sądy tymczasowe, z dokumentów wynika, że takie prawo przysługiwało Naczelnikowi Państwa⁹¹.

---

⁸⁹ W przypadku kary grzywny orzeczonej w związku z lichwą należało wpłacić grzywnę do kasy sądowej, lecz z dniem 8 października 1920 r. zmieniła się podstawa prawna w związku z wejściem rozporządzenia MbDP z dnia 8 czerwca 1920 r. w sprawie przelania grzywien i kosztów ściąganych przez Urząd Walki z Lichwą i Spekulacją w b. dzielnicy pruskiej na dochód Zarządu Wymiaru Sprawiedliwości b. dzielnicy pruskiej, DzUMbDP 1920, Nr 33, poz. 293.

⁹⁰ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

⁹¹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie [dalej: AAN], Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa [dalej: KCNP] 355, Wniosek z dnia 6 lutego 1921 r. w sprawie Pawła Dolaty, AAN, KCNP 355, Reskrypt z dnia 21 lutego 1921 r.

Sposób wykonania kary śmierci musiał być ogłoszony w miejscowości, w której odbył się sąd, taki jaki władza wojskowa uzna za właściwy (np. rozplakatowanie informacji o wyroku śmierci przed władzami administracyjnymi)⁹².

Postępowanie mandatowe regulował specjalnie dodany § 16a. To postępowanie mogło być stosowane tylko w trzech przypadkach: kiedy oskarżony przyznał się do winy, kiedy „na mocy zeznań świadków” albo „innych danych” wina oskarżonego została udowodniona.

Zamiast przeprowadzania postępowania sądowego wymierzano mandat karny. Maksymalna kara orzeczona na podstawie mandatu karnego wynosiła 2000 marek lub 3 miesiące więzienia.

Od mandatu karnego istniała możliwość wniesienia pisemnego sprzeciwu w ciągu tygodnia od dnia doręczenia mandatu do sądu tymczasowego. Jeśli oskarżony nie złożył sprzeciwu w terminie tygodnia od dnia doręczenia sprzeciwu, to mandat karny stawał się prawomocny.

Mandat karny musiał zawierać następujące elementy: wymiar kary, czyn karygodny, zastosowany przepis karny, środki dowodowe, zawiadomienie, że mandat karny stanie się prawomocny, jeśli w ciągu tygodnia od dnia jego doręczenia nie złoży się pisemnego sprzeciwu do sądu tymczasowego.

Sąd tymczasowy rozpatrujący sprzeciw od mandatu karnego nie był w żaden sposób związany mandatem karnym. Mógł więc wyrokiem mandat karny uchylić, karę obniżyć, karę podtrzymać lub karę podwyższyć.

Należy podkreślić, że nie było obowiązku powoływania sądów tymczasowych. Były one fakultatywne. Nie ma też aktu prawnego znoszącego sądy tymczasowe⁹³.

STAN WYJĄTKOWY – PODSTAWY PRAWNE

Oprócz stanu oblężenia MbDP mógł na terenie byłej dzielnicy pruskiej wprowadzić także stan wyjątkowy. O różnicy między stanem oblężenia a stanem wyjątkowym stanowi podstawa prawna. Stan oblężenia regulowały przepisy ustawy z dnia 4 czerwca 1851 r., natomiast stan wyjątkowy – ustawa KNRL z 2 czerwca o stanie wyjątkowym [dalej: ustawa z 2 czerwca 1919 r.]⁹⁴.

⁹² DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

⁹³ W skorowidzu DzUMbDP za rok 1920 pod hasłem „Sądy tymczasowe” znajdują się tylko dwa akty prawne. *Skorowidz abecadłowy do Dziennika Urzędowego Ministerstwa byłej Dzielnicy Pruskiej za rok 1920*, Poznań 1921, s. 14–15. Informacji o uchyleniu przepisów regulujących nie ma w skorowidzach DzUMbDP za rok 1921 i 1922: *Skorowidz abecadłowy dziennika urzędowego Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej za rok 1921*, Poznań 1921, s. IX; *Skorowidz abecadłowy dziennika urzędowego Ministerstwa b. Dzielnicy Pruskiej za rok 1922*, Poznań 1922, s. 2.

⁹⁴ Ustawa KNRL z dnia 2 czerwca 1919 r. o stanie wyjątkowym, TU nr 19 z dnia 6 czerwca 1919 r., s. 87.

Warto podkreślić, że MbDP nie musiał z nikim współpracować w kwestii ogłoszenia stanu wyjątkowego. Pierwszy raz stan wyjątkowy w 1920 r. ogłoszono 26 kwietnia w związku ze wspomnianym wcześniej strajkiem kolejarzy w Poznaniu. Wydano wtedy zarządzenie z 26 kwietnia 1920 r. przywracające uchylone rozporządzenia wydane przez KNRL, dopuszczające stosowanie zarówno przepisów o sądach doraźnych, jak i przepisów odnoszących się do sądów polowych.

Stan wyjątkowy można było – podobnie jak w przypadku stanu oblężenia – ogłosić na wyznaczonym obszarze. Wydane zostało rozporządzenie MbDP z dnia 8 czerwca 1920 r. o zniesieniu stanu wyjątkowego [dalej: rozporządzenie z 8 czerwca 1920 r.]⁹⁵, które uchyliło wprowadzone jeszcze przez KNRL dekrety, czyli dekret KNRL z dnia 5 czerwca 1919 r. o ogłoszeniu stanu wyjątkowego, który wprowadzał stan wyjątkowy na terenie całego obszaru podlegającego władzy KNRL⁹⁶, oraz dekret KNRL z dnia 9 lipca 1919 r. o częściowym zniesieniu stanu wyjątkowego, który znosił stan wyjątkowy na całym obszarze podlegającym władzy KNRL z wyjątkiem pasa 20 km „wzdłuż linii bojowej polsko-niemieckiej”⁹⁷. W związku z tym po ponad roku zniesiono stan wyjątkowy na obszarze 20 km od granicy polsko-niemieckiej⁹⁸.

Co ciekawe, MbDP ponownie wprowadził stan wyjątkowy na obszarze 20 km od granicy polsko-niemieckiej zarządzeniem MbDP z dnia 15 lipca 1920 r. stanu wyjątkowego [dalej: zarządzenie z 15 lipca 1920 r.]⁹⁹, które zostało uchylone rozporządzeniem MbDP z dnia 22 lipca 1920 r. o zniesieniu stanu wyjątkowego w pasie dwudziestokilometrowym wzdłuż granicy polsko-niemieckiej w obrębie Województwa Poznańskiego [dalej: rozporządzenie z 22 lipca 1920 r.]¹⁰⁰.

W związku z wprowadzeniem stanu oblężenia na terenie byłej dzielnicy pruskiej wydane zostały następujące akty prawne:

- zarządzenie z 26 kwietnia 1920 r.¹⁰¹,
- rozporządzenie z 5 maja 1920 r.¹⁰²,
- rozporządzenie z 8 czerwca 1920 r.¹⁰³,
- rozporządzenie z 15 lipca 1920 r.¹⁰⁴,

---

⁹⁵ DzUMbDP 1920, Nr 30, poz. 258.

⁹⁶ Dekret KNRL z dnia 5 czerwca 1919 r. o wprowadzeniu stanu wyjątkowego, TU nr 19 z dnia 6 czerwca 1919 r., s. 87.

⁹⁷ Dekret KNRL z dnia 9 lipca 1919 r. o częściowym zniesieniu stanu wyjątkowego, TU nr 28 z dnia 10 lipca 1919 r., s. 146.

⁹⁸ DzUMbDP 1920, Nr 30, poz. 258.

⁹⁹ DzUMbDP 1920, Nr 36, poz. 330.

¹⁰⁰ DzUMbDP 1920, Nr 38, poz. 353.

¹⁰¹ DzUMbDP 1920, Nr 17, poz. 170.

¹⁰² DzUMbDP 1920, Nr 21, poz. 194.

¹⁰³ DzUMbDP 1920, Nr 30, poz. 258.

¹⁰⁴ DzUMbDP 1920, Nr 36, poz. 329.

- zarządzenie z 15 lipca 1920 r.¹⁰⁵,
- rozporządzenie z 22 lipca 1920 r.¹⁰⁶

SĄDY POLOWE

Zgodnie z § 4a ustawy z 2 czerwca 1919 r. władza wojskowa otrzymała możliwość tworzenia sądów polowych. Przepisy dotyczące sądów polowych zostały uregulowane rozporządzeniem KNRL z dnia 11 czerwca 1919 o sądach polowych [dalej: rozporządzenie z 11 czerwca 1919 r.]. Sądom tym podlegali wojskowi, jak i ludność cywilna. Katalog kar i przestępstw również został wprowadzony rozporządzeniem z 11 czerwca 1919 r.¹⁰⁷

Wobec oskarżonych zastosowanie miały przepisy rozporządzenia z 11 czerwca 1919 r. Sądy te miały być powoływane rozkazem przez dowódcę formacji wojskowej. Przysięgę składali sędziowie, tłumacze, świadkowie i rzeczoznawcy¹⁰⁸. Przepisy dopuszczały również stosowanie rozporządzenia KNRL z dnia 13 stycznia 1919 r. o sądach doraźnych [dalej: rozporządzenie z 13 stycznia 1919 r.] i dalszego rozporządzenia KNRL z dnia 4 lutego 1919 r. dotyczącego sądów doraźnych [dalej: rozporządzenie z 4 lutego 1919 r.]¹⁰⁹. Oznacza to, że sądy polowe mogły na podstawie rozporządzenia z 4 lutego 1919 r.¹¹⁰ dopuszczać do orzekania na podstawie przepisów wymienionych w KK¹¹¹, ustawie z 9 czerwca

¹⁰⁵ DzUMbDP 1920, Nr 36, poz. 330.

¹⁰⁶ DzUMbDP 1920, Nr 38, poz. 353.

¹⁰⁷ „Sądom polowym zawyrokować wolno: a) karę śmierci, b) karę domu karnego dożywotniego lub do lat 15, c) karę więzienia do lat 5, d) grzywnę do 100 000 marek, w której miejsce wstępuje w razie niemożności zapłaty na dzień więzienia za każde 20 marek, najwyżej jednak 2 lata, e) uwolnienie”. Rozporządzenie KNRL z dnia 11 czerwca 1919 r. o sądach polowych, TU nr 22 z dnia 14 czerwca 1919 r., s. 104–105.

¹⁰⁸ Rota przysięgi dla sędziów: „Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu i Wszystkowiedzącemu, że obowiązki sędziego w sprawie tej sprawować będę sumiennie i bezstronnie. Tak mi dopomóż Panie Boże”. Rota przysięgi dla tłumaczy: „Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu i Wszystkowiedzącemu, że sumiennie i wiernie będę tłumaczył. Tak mi dopomóż Panie Boże”. Rota przysięgi dla świadków: „Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu i Wszystkowiedzącemu, że według najlepszej wiedzy zeznałem czystą prawdę, niczego nie dodałem i niczego nie zamilczałem. Tak mi dopomóż Panie Boże”. Rota przysięgi dla rzeczoznawców: „Przysięgam Panu Bogu Wszechmogącemu i Wszystkowiedzącemu, że żadaną ode mnie opinię złożyłem według najlepszej wiedzy. Tak mi dopomóż Panie Boże”. Ibidem.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Dalsze rozporządzenie KNRL z dnia 4 lutego 1919 r. o sądach doraźnych, TU NRL nr 5 z dnia 13 lutego 1919 r., s. 22.

¹¹¹ §§ 110–122 KK (opór przeciw władzy państwowej), §§ 123–145a KK (zbrodnie i przestępstwa przeciw publicznemu porządkowi), §§ 212–214 KK (zabójstwa), §§ 331–359 KK (przestępstwa dotyczące zbrodni i występków podczas urzędowania). *Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r...*, s. 53–57, 58–66, 89, 134–143.

1884 r.¹¹², ustawie z 3 lipca 1893 r.¹¹³ oraz innych przestępstw enumeratywnie wymienionych w rozporządzeniu z 4 lutego 1919 r.¹¹⁴ Sąd polowy musiał w pięciu przypadkach przekazać sprawę sądom zwyczajnym¹¹⁵. Wyrok musiał zawierać: miejsce i datę, nazwiska sędziów, personalia oskarżonego, datę urodzenia (w przypadku przestępców w wieku 16–18 lat sąd musiał dodatkowo stwierdzić, czy przestępca był świadomy karygodności popełnionego czynu), uwagę o zaprzysiężeniu sędziów, tłumacza, świadków i rzeczoznawców¹¹⁶.

Wyrok nie potrzebował zawierać motywów, lecz musi obejmować dokładny opis czynu oraz wyszczególnienie jego miejsca i daty. Wyroki wymagały zatwierdzenia przez dowódcę powołującego sąd, a prawo łaski przysługiwało Głównodowodzącemu, tj. Naczelnemu Wodzowi Józefowi Piłsudskiemu. Śmierć wykonywano przez rozstrzelanie w ciągu 24 godzin od uprawomocnienia się wyroku¹¹⁷.

SĄD DORAŻNY Z 26 KWIETNIA 1920 ROKU

W dniu 26 kwietnia 1920 r. zostało wydane zarządzenie z 26 kwietnia 1920 r. Sąd dorażny dla miasta Poznania oraz powiatów zachodniego i wschodniego¹¹⁸. Został on powołany w myśl ustawy z 2 czerwca 1919 r.¹¹⁹

---

¹¹² Gesetz gegen den verbrecherischen und gemeingefährlichen Gebrauch von Sprengstoffen, Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1884, Nr 17, s. 61–64.

¹¹³ Gesetz gegen den Verrat militärischer Geheimnisse, Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1893, Nr 27, s. 205–208.

¹¹⁴ „1) obrazy cywilnych lub wojskowych władz polskich. 2) obrazy i cielesne obrażenia urzędników lub wojskowych polskich. 3) wszelkie rozmyślnie czynny powodujące uszkodzenie polskich władz cywilnych lub wojskowych. 4) uszkodzenia urzędzeń, przyjętych lub zaprowadzonych przez władze polskie. 5) przyrzekanie, wymawianie sobie, dawanie lub przyjmowanie jakiegokolwiek wynagrodzenia za dostawy dla polskich władz cywilnych lub wojskowych; czyny te nie podlegają karze: a) jeśli na wynagrodzenie zgodziła się władza zamawiająca. b) jeśli pośrednik jest zawodowym agentem i wysokość wynagrodzenia odpowiada zwyczajom handlowym. Dalsze rozporządzenie KNRL z dnia 4 lutego 1919 r. o sądach dorażnych, TU NRL nr 5 z dnia 13 lutego 1919 r., s. 22.

¹¹⁵ Przypadki, w których sąd dorażny musiał przekazać sprawę sądom zwyczajnym, to: 1) przestępstwo zarzucone obwinionemu nie podlega właściwości (kompetencji) sądu polowego; 2) obwiniony w chwili czynu nie dokończył lat 16; 3) stan umysłowy obwinionego budzi wątpliwości, co do jego poczytalności; 4) obwiniony jest ciężko chory lub obwiniona znajduje się w ciąży; 5) sąd ma jakiegokolwiek wątpliwości, co do interpretacji dotyczącej prawa. Rozporządzenie KNRL z dnia 11 czerwca 1919 r. o sądach polowych, TU nr 22 z dnia 14 czerwca 1919 r., s. 104–105.

¹¹⁶ Ibidem.

¹¹⁷ Ibidem.

¹¹⁸ DzUMbDP 1920, Nr 17, poz. 170.

¹¹⁹ Ustawa KNRL z dnia 2 czerwca 1919 r. o stanie wyjątkowym, TU nr 19 z dnia 6 czerwca 1919 r., s. 87.

Zgodnie z § 2 zarządzenia przywrócone zostały następujące akty prawne¹²⁰:

- rozporządzenie z 13 stycznia 1919 r.¹²¹,
- rozporządzenie z 4 lutego 1919 r.¹²²,
- dalsze rozporządzenie KNRL z dnia 15 maja 1919 r. dotyczące sądów doraźnych¹²³,
- dalsze rozporządzenie KNRL z dnia 12 czerwca 1919 r. dotyczące sądów doraźnych¹²⁴,
- rozporządzenie KNRL z 19 lipca 1919 r. w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu¹²⁵.

Według przepisów rozporządzenia z dnia 13 stycznia 1919 r. skład osobowy wyglądał następująco. Skład sędziowski liczył pięciu członków, a przewodniczący i jeden z sędziów musieli mieć kwalifikacje sędziowskie. Przewodniczącego mianowało Dowództwo Główne Wojska Polskiego w Poznaniu, ale ze względu na to, że organ ten już nie istniał, po zmianach politycznych jego sukcesorem stało się Dowództwo Okręgu Generalnego w Poznaniu¹²⁶. Najistotniejszy jest § 10 rozporządzenia z 13 stycznia 1919 r. w brzmieniu: „Postępowanie jest ustne i publiczne. Pozatem ustanawia sąd przepisy postępowania”. Oznacza to, że jeśli nie ma żadnych obowiązków wynikających z rozporządzenia z 13 stycznia 1919 r. odnoszących się do prawa procesowego, to sąd ustanawia procedurę. Natomiast jeśli zostałyby przyjęte zapisy rozporządzenia z 13 stycznia 1919 r., to prawo łaski przysługiwałoby Głównodowodzącemu, tj. Naczelnemu Wodzowi Józefowi Piłsudskiemu¹²⁷.

Według P. Marszałka powołanie tych sądów było spowodowane strajkiem kolejarzy w Poznaniu 26 kwietnia 1920 r.¹²⁸ W tym dniu doszło do zamieszek, które były głośne w całym kraju¹²⁹. Ich przyczyną były podwyżki podstawowych

¹²⁰ DzUMbDP 1920, Nr 17, poz. 170.

¹²¹ Rozporządzenie KNRL z dnia 13 stycznia 1919 r. o sądach doraźnych, Tygodnik Urzędowy Naczelnej Rady Ludowej [dalej: TU NRL] nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7.

¹²² Dalsze rozporządzenie KNRL z dnia 4 lutego 1919 r. o sądach doraźnych, TU NRL nr 5 z dnia 13 lutego 1919 r., s. 22.

¹²³ Dalsze rozporządzenie KNRL 15 maja 1919 r. dotyczące sądów doraźnych, TU nr 12 z dnia 19 maja 1919 r., s. 47–48.

¹²⁴ Dalsze rozporządzenie KNRL 12 czerwca 1919 r. dotyczące sądów doraźnych, TU nr 22 z dnia 14 czerwca 1919 r., s. 105.

¹²⁵ Rozporządzenie KNRL z dnia 19 lipca 1919 r. w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu, TU nr 30 z dnia 21 lipca 1919 r., s. 159.

¹²⁶ Dowództwo Główne Wojska Polskiego w Poznaniu to Wojska Powstania Wielkopolskiego. Proces zmian prawnych dotyczących zjednoczenia wojsk Powstania Wielkopolskiego z Wojskiem Polskim opisany jest w *Albumie z okazji X-lecia Dowództwa Okręgu Korpusu...*, s. 5–19.

¹²⁷ Rozporządzenie KNRL z dnia 13 stycznia 1919 r. o sądach doraźnych, TU nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7.

¹²⁸ P. Marszałek, *Stany szczególne i sądy specjalne...*, s. 119–120.

¹²⁹ J. Żarnowski, *Strajk kolejarzy i strajk powszechny w lutym-marcu 1921 r.*, „Kwartalnik Historyczny” 1956, nr 1, s. 62.

cen produktów. Minister Władysław Seyda spotkał się z protestującymi. Jednak w trakcie spotkania doszło do pewnych incydentów. Policja pomimo zakazu użyła broni palnej, zabijając dwie osoby. Wówczas zaczęły się zamieszki, a protestujący starali się opanować miasto. Niszczono posterunki policji, rozbijano mundurowych oraz odbito 300 więźniów z Fortu Grolmana¹³⁰. Dlatego na wniosek prezydenta poznańskiej policji K. Rzepeckiego minister byłej dzielnicy pruskiej Władysław Seyda zdecydował się użyć wojska do stłumienia zamieszek. W ten sposób sytuacja została opanowana¹³¹. Wobec braku niepokojów społecznych rozporządzeniem z 5 maja 1920 r. dnia 6 maja 1920 r. o godzinie 12:00 zniesiono stan wyjątkowy¹³², co oznaczało zniesienie sądu doraźnego powołanego zarządzeniem z 26 kwietnia 1920 r.¹³³

PODSUMOWANIE

Z dniem 1 stycznia 1920 r. wymiar sprawiedliwości na terenach byłej dzielnicy pruskiej przeszedł pod nadzór Rzeczypospolitej Polskiej¹³⁴. Oprócz sądownictwa powszechnego i wojskowego pojawiły się specjalne sądy podległe MbDP. Mógł on, wykorzystując swoje prerogatywy, wprowadzić na terenie byłej dzielnicy pruskiej stan oblężenia lub stan wyjątkowy¹³⁵.

Sądy specjalne powołane przez MbDP w 1920 r. nie wchodziły ani w skład sądownictwa powszechnego, ani sądownictwa wojskowego. Były to sądy fakultatywne. Istniała możliwość ich powołania, a nie obowiązek.

W przypadku wprowadzenia stanu oblężenia mogły zostać powołane sądy tymczasowe, których przepisy opierały się na ustawie z 4 czerwca 1851 r.¹³⁶ znolizowanej rozporządzeniami: a) z 23 grudnia 1919 r.¹³⁷, b) z 19 lutego 1920 r.¹³⁸

Natomiast w przypadku powołania stanu wyjątkowego powoływano sądy doraźne albo sądy polowe opierające się jeszcze na przepisach wydanych przez KNRL.

Celem takich rozwiązań było utrzymanie ładu i porządku w 1920 r. w okresie, w którym Polska walczyła o swoje wschodnie granice. Jednak prawodawstwo MbDP było dość chaotyczne, gdyż zmiany prawa nie były na wystarczająco wysokim poziomie legislacyjnym.

---

¹³⁰ Przy Fortcie Grolmana znajdowało się Wojskowe Więzienie Karne oraz Sąd Wojskowy Dowództwa Okręgu Generalnego w Poznaniu. L. Kania, *Więziennictwo wojskowe w pierwszych latach niepodległej Rzeczypospolitej (1918–1921)*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2018, nr 101, s. 10.

¹³¹ A. Gulczyński, *Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej...*, s. 160–161.

¹³² DzUMbDP 1920, Nr 21, poz. 194.

¹³³ DzUMbDP 1920, Nr 17, poz. 170.

¹³⁴ M. Materniak-Pawłowska, *Przejmowanie wymiaru sprawiedliwości...*, s. 324–325.

¹³⁵ A. Gulczyński, *Ministerstwo byłej Dzielnicy Pruskiej...*, s. 162.

¹³⁶ DzUMbDP 1920, Nr 2, s. 23–25.

¹³⁷ DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1.

¹³⁸ DzUMbDP 1920, Nr 8, poz. 63.

Tabela 1. Nazwy aktów normatywnych wykorzystywanych w sądownictwie specjalnym

Lp.	Nazwa aktu normatywnego
1	Konstytucja pruska z dnia 31 stycznia 1850 r. (<i>Konstytucja pruska przyjęta przez króla pruskiego i obydwie izby</i> , Poznań 1850)
2	Ustawa z dnia 4 czerwca 1851 r. o stanie oblężenia (DzUMbDP 1920, Nr 2, s. 23–25)
3	Ustawa Kodeks Karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r. (<i>Kodeks karny Rzeszy Niemieckiej z dnia 15 maja 1871 r....</i> , Poznań 1920)
4	Ustawa z dnia 9 czerwca 1884 r. o używaniu materiałów wybuchowych (Gesetz gegen den verbrecherischen und gemeingefährlichen Gebrauch von Sprengstoffen, Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1884, Nr 17, s. 61–64)
5	Ustawa z dnia 3 lipca 1893 r. o tajemnicy wojskowej (Gesetz gegen den Verrath militärischer Geheimnisse, Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1893, Nr 27, s. 205–208)
6	Ustawa z dnia 9 kwietnia 1900 r. o sile elektrycznej (Gesetz, betreffend die Bestrafung der Entziehung elektrischer Arbeit, Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1900, Nr 15, s. 228–229)
7	Ustawa z dnia 3 czerwca 1914 r. o tajemnicy wojskowej (Gesetz gegen den Verrath militärischer Geheimnisse, Deutsches Reichsgesetzblatt Band 1914, Nr 32, s. 195–199)
8	Rozporządzenie Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej z dnia 13 stycznia 1919 r. o sądach doraźnych (TU NRL nr 2 z dnia 23 stycznia 1919 r., s. 7)
9	Dalsze rozporządzenie Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej z dnia 4 lutego 1919 r. o sądach doraźnych (TU NRL nr 5 z dnia 13 lutego 1919 r., s. 22)
10	Dalsze rozporządzenie Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej z dnia 15 maja 1919 r. dotyczące sądów doraźnych (TU nr 12 z dnia 19 maja 1919 r., s. 47–48)
11	Ustawa Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej z dnia 2 czerwca 1919 r. o stanie wyjątkowym (TU nr 19 z dnia 6 czerwca 1919 r., s. 87)
12	Dekret Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej z dnia 5 czerwca 1919 r. o wprowadzeniu stanu wyjątkowego (TU nr 19 z dnia 6 czerwca 1919 r., s. 87)
13	Rozporządzenie Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej z dnia 11 czerwca 1919 r. osądach polowych (TU nr 22 z dnia 14 czerwca 1919 r., s. 103–105)
14	Dalsze rozporządzenie Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej z dnia 12 czerwca 1919 r. dotyczące sądów doraźnych (TU nr 22 z dnia 14 czerwca 1919 r., s. 105)
15	Dekret Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej z dnia 9 lipca 1919 r. o częściowym zniesieniu stanu wyjątkowego (TU nr 28 z dnia 10 lipca 1919 r., s. 146)
16	Rozporządzenie Komisariatu Naczelnej Rady Ludowej z dnia 19 lipca 1919 r. w przedmiocie przestępstw zagrażających bezpieczeństwu państwowemu i publicznemu (TU nr 30 z dnia 21 lipca 1919 r., s. 159)
17	Ustawa z dnia 25 lipca 1919 r. w przedmiocie zapewnienia bezpieczeństwa Państwa i utrzymania porządku publicznego w czasie wojny (Dz. Pr. P. P. 1919, Nr 61, poz. 364)
18	Dekret Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 27 września 1919 r. (TU nr 54 z dnia 8 października 1919 r., s. 271–272)
19	Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 23 grudnia 1919 r. dotyczące zmian pruskiej ustawy o stanie oblężenia (DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 1)
20	Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 25 grudnia 1919 r. dotyczące uchylecia mocy obowiązującej przepisów § 5 l. 1–6 ustawy o stanie oblężenia (DzUMbDP 1920, Nr 2, poz. 2)

Lp.	Nazwa aktu normatywnego
21	Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 19 lutego 1920 r. o rozszerzeniu właściwości sądów tymczasowych (DzUMbDP 1920, Nr 8, poz. 63)
22	Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 24 stycznia 1920 r. w przedmiocie zatwierdzenia rozporządzenia Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 25 grudnia 1919 r. dotyczące uchylecia mocy obowiązującej przepisów § 5 l. 1–6 ustawy o stanie oblężenia (DzUMbDP 1920, Nr 9, s. 172)
23	Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 2 kwietnia 1920 r. zmieniające rozporządzenie dotyczące zmian pruskiej ustawy o stanie oblężenia (DzUMbDP 1920, Nr 16, poz. 167)
24	Zarządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 26 kwietnia 1920 r. o stanie wyjątkowym (DzUMbDP 1920, Nr 17, poz. 170)
25	Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 5 maja 1920 r. o zniesieniu stanu wyjątkowego (DzUMbDP 1920, Nr 21, poz. 194)
26	Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 19 kwietnia 1920 r. o zniesieniu zarządzenia uchylającego moc obowiązującą przepisu par. 5 liczb. 3 ustawy o stanie oblężenia dla ziem nowo przyjętych (DzUMbDP 1920, Nr 26, poz. 240)
27	Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 8 czerwca 1920 r. o zniesieniu rozporządzenia dotyczącego uchylecia mocy obowiązującej przepisów par. 5 liczb. 1–6 ustawy o stanie oblężenia dla ziem nowo przyjętych (DzUMbDP 1920, Nr 30, poz. 257)
28	Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 8 czerwca 1920 r. o zniesieniu stanu wyjątkowego (DzUMbDP 1920, Nr 30, poz. 258)
29	Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 8 czerwca 1920 r. w sprawie przelania grzywien i kosztów ściągniętych przez Urząd Walki z Lichwą i Spekulacją w byłej dzielnicy pruskiej na dochód Zarządu Wymiaru Sprawiedliwości byłej dzielnicy pruskiej (DzUMbDP 1920, Nr 33, poz. 293)
30	Rozporządzenie Rady Obrony Państwa z dnia 14 lipca 1920 r. o rozciągnięciu mocy obowiązującej ustawy z dnia 25 lipca 1919 r. (Dz. P. P. P. N° 61, poz. 364) w przedmiocie zapewnienia bezpieczeństwa Państwa i utrzymania porządku publicznego w czasie wojny na obszar byłej dzielnicy pruskiej (Dz. U. 1920, Nr 58, poz. 362)
31	Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 15 lipca 1920 r. w przedmiocie upoważnienia Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej do wydawania na całym obszarze byłej dzielnicy pruskiej zarządzeń wyjątkowych (Dz. U. 1920, Nr 58, poz. 362)
32	Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 15 lipca 1920 r. o ujednoczeniu przepisów o stanie wyjątkowym w Województwie Poznańskim (DzUMbDP 1920, Nr 36, poz. 329)
33	Zarządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 15 lipca 1920 r. stanu wyjątkowego (DzUMbDP 1920, Nr 36, poz. 330)
34	Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 22 lipca 1920 r. o zniesieniu stanu wyjątkowego w pasie dwudziestokilometrowym wzdłuż granicy polsko-niemieckiej w obrębie Województwa Poznańskiego (DzUMbDP 1920, Nr 38, poz. 353)
35	Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 19 sierpnia 1920 r. o zarządzeniu stanu oblężenia w częściach Województwa Pomorskiego położonych na prawym brzegu Wisły (DzUMbDP 1920, Nr 47, poz. 399)
36	Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 6 października 1920 r. dotyczące zniesienia rozporządzenia o zarządzeniu stanu oblężenia w częściach Województwa Pomorskiego na prawym brzegu Wisły (DzUMbDP 1920, nr 60, poz. 466)

Lp.	Nazwa aktu normatywnego
37	Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 października 1920 r. w przedmiocie upoważnienia Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej do wydawania na całym obszarze byłej dzielnicy pruskiej zarządzeń wyjątkowych (Dz. U. 1920, Nr 97, poz. 646)
38	Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 15 października 1920 r. w przedmiocie przedłużenia mocy obowiązującej zarządzeń wydanych w celu zapewnienia bezpieczeństwa Państwa i utrzymania porządku publicznego w trakcie wojny (DzUMbDP 1920, Nr 70, poz. 494)
39	Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 stycznia 1921 r. o dalszem przedłużeniu pełnomocnictwa Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej do wydawania na obszarze tej dzielnicy zarządzeń wyjątkowych (Dz. U. 1921, nr 8, poz. 40)
40	Rozporządzenie Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej z dnia 15 stycznia 1921 r. w przedmiocie przedłużenia mocy obowiązującej zarządzeń wydanych w celu zapewnienia bezpieczeństwa Państwa i utrzymania porządku publicznego w trakcie wojny (DzUMbDP 1921, Nr 2, poz. 15)

SPECIAL JUDICIARY CREATED
BY THE MINISTER OF THE FORMER PRUSSIAN DISTRICT IN 1920

Abstract

The purpose of the present article is to delineate the legal aspects of the formation of the special judiciary created by the Minister of the former Prussian District on the lands of the former Prussian District in 1920. The article presents the position of the Minister of the former Prussian District in the sphere of public safety in the lands of the former Prussian District, the powers of the Minister of the former Prussian District connected with the state of siege and the state of emergency in the lands of the former Prussian District as well as the provisions of the criminal law and of the criminal procedure applied in Provisional Courts, court-martials, and in the proceedings of the Summary Court of 26 April 1920, which were formed in the former Prussian District. The article is based on such sources as the Official Journal of the Ministry of the former Prussian District, Official Weekly / Supreme People's Council Weekly, acts of law of the Prussian and German states as well as the materials which can be found in the Military Historical Office in Warsaw (formerly known as the Central Military Archives in Warsaw) and the State Archive in Poznań.

Keywords: Minister of Former Prussian District, Ministry of Former Prussian District, provisional courts, field courts, temporary court